

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАСТОСУВАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

HISTORICAL STAGES IN THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY FOR THE USE OF MILITARY AGGRESSION

Кобан О.Г., к.ю.н.,

доцент кафедри теорії та історії права та держави

Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття являє собою стислий аналіз історичного розвитку концепції міжнародно-правової відповідальності за застосування сили, важливим в історичному контексті є система формування послідовного матеріалу, зі збереженням історичних процесів та хронологічних процедур. Визначення ролі та значення, мети та напрямків, подій історичного характеру можуть дозволити сучасним дослідникам по новому розглянути історичні події, змінити вектор погляду на проблематику, з якою пов'язують прийняття тих чи інших рішень. Дана стаття допомагає правильно розставити аспекти хронологічної послідовності подій пов'язаних з Другою світовою війною та реалізацією практичних дій по притягненню до відповідальності за застосування збройної агресії на території мирних держав, адже гарантії безпечного, гармонійного розвитку та процвітання окремих держав не завжди є відповідальністю даної держави. Історія знає багато прикладів спотворення фактів, маніпуляції подіями та людьми, приховання мотивів та мети певного виду поведінки, тому потрібно, в першу чергу, бути максимально чутливими та ревними до правди, а також розуміти причино-наслідкові зв'язки послідовних подій і результату, з яким в подальшому живуть і виправляють наступні покоління.

У статті підкреслюється важливість встановлення чіткої хронологічної послідовності подій, пов'язаних з Другою світовою війною, зокрема в контексті реалізації практичних заходів щодо забезпечення відповідальності за акти збройної агресії проти мирних держав. У ньому стверджується, що безпека, розвиток і процвітання окремих держав не завжди можуть бути гарантовані виключно самими державами. У статті підкреслюється необхідність міцних міжнародних рамок і колективних зусиль для вирішення складності таких питань.

Зокрема, важливе значення має узгодження законодавства України з міжнародними договорами та стандартами співжиття у європейській спільноті. Також в статті визначаються основні аспекти проблематики формування історичної послідовності в створенні органів, що можуть служити гарантом безпечного простору Європи та усього світу, органу, що своїм існуванням буде лякати тоталітарні держави і змусить їх утримуватися від збройної агресії проти мирних держав. В історичному контексті розглядаються основні механізми міжнародної відповідальності за злочинне вторгнення до території іншої країни.

Ключові слова: Друга світова війна, агресія, фашизм, відповідальність, Міжнародний кримінальний суд.

The article represents a concise analysis of the historical development of the concept of international legal responsibility for the use of force. A critical element in the historical context is the systematic formation of material while preserving historical processes and chronological procedures. Identifying the role, significance, purpose, and directions of historical events enables contemporary researchers to reconsider historical phenomena and potentially shift perspectives on the issues underly.

A critical focus of the article is on identifying the role and significance of historical events, as well as their purposes and directions, which allow modern researchers to revisit these events with fresh perspectives. This reassessment not only provides an opportunity to reevaluate decisions made in the past but also offers insights into the motivations and consequences of these decisions. Such a reevaluation has the potential to redefine scholarly approaches to international legal issues, particularly those connected to the justification and accountability for the use of force.

The article highlights the importance of establishing a clear chronological sequence of events related to World War II, particularly in the context of implementing practical measures for ensuring accountability for acts of armed aggression against peaceful states. It argues that the security, development, and prosperity of individual states cannot always be guaranteed solely by those states themselves. The article underscores the need for robust international frameworks and collective efforts to address the complexities of such issues.

History provides numerous examples of the distortion of facts, manipulation of events and individuals, and concealment of the true motives and objectives behind particular actions. The article advocates for a rigorous and truth-sensitive approach to historical analysis, emphasizing the necessity of understanding the cause-and-effect relationships that connect sequential events. It stresses that the outcomes of such events often resonate across generations, shaping their lives and demanding subsequent corrections and adjustments.

In the context of contemporary international relations, the alignment of Ukrainian legislation with international treaties and the standards of coexistence within the European community is of paramount importance.

Key words: II World War, aggressions, fascism, International Criminal Court (ICC).

Постановка проблеми. Вся світова історія нерозривно пов'язана з війнами. Застосування збройної сили, розв'язання війн, агресія – ці феномени завжди хвилювали людство, а проблеми насильства та дискримінації залишаються найактуальнішими. Вони безпосередньо пов'язані з тими проявами військової агресії, що мали місце в середині XX століття в країнах з фашистськими державними ідеологіями та призвели до найбільшої за кількістю учасників, жертв та матеріальних втрат війни. Вона стала подією величезного історичного значення, яка дотепер не втратила свого впливу. Ідея створення наднаціональної судової установи, основною функцією якої стало б притягнення до відповідальності за вчинення злочинів проти миру, людяності, порушення правил і звичаїв війни, виникла ще після Першої світової війни. Стало очевидним, що тодішнє міжнародне право хоч і передбачало заборону ведення агресивної війни, однак не мало ні механізму запобігання війні, ні колективної боротьби з нею, заходів відповідальності за військові злочини. Лише після

завершення Другої світової війни фізичні особи були притягнуті до кримінальної відповідальності за міжнародні злочини. Для переслідування лідерів фашизму було створено Нюрнберзький трибунал, який став найвідомішим судовим органом в історії людства. За своїм масштабом він належить до тих явищ, котрі фундаментально змінюють весь лад життя і на довгі роки вперед задають імпульс цивілізаційного розвитку. Нюрнберзький трибунал є історичним фундаментом діяльності міжнародних кримінальних судів, тому без засвоєння уроків Нюрнберзького процесу неможливо правильно реагувати на теперішні виклики часу. Разом з тим, досить проблематичним виявляється можливість притягнення до відповідальності керівників країни-агресора, якщо дана країна не підписувала і не ратифікувала конвенцію, якою передбачається відповідальність за збройну агресію проти іншої держави і тільки аналіз історичної практики дає надію сформувати новий критерій захисту мирних країн від імперських амбіцій недемократичних держав.

Ступінь наукової розробки теми. Питання застосування збройної сили, агресивна політика та відповідальність за її проведення з давніх часів привертала увагу вчених. Першими міркування на цю тему висловлювали М. Т. Цицерон, Г. Гроцій, Ш. Монтеск'є, Е. де Ваттель, а починаючи з ХХ століття кількість вчених, які досліджували питання порушення заборони використання державами військової сили для реалізації зовнішньополітичних цілей, планування та реалізацією політики агресивної війни надзвичайно зростає. Серед дослідників зазначеної проблеми – І. Бантекас, Я. Броунлі, А. Камто, Р. Краєр, Л. Мей, С. Саяпін, О. Трікоз, А. Фердросс, С. М. Швельбел та інші.

Аналіз сучасної правової літератури свідчить про те, що увагу міжнародних кримінальних судів також приділяли І. Коротков, В. П. Панов. Характеризуючи міжнародні судові установи, М. І. Сірій визначив місце серед них Міжнародного кримінального суду, а також дав короткий опис його історії, структури та правил судочинства. Щербань Є. В опрацьовувала питання компліментарності Міжнародного кримінального суду щодо національних судових систем [1, с. 83], а Гринчак В. А. проаналізував проблеми ратифікації Римського статуту [2, с. 66].

Метою цієї статті є аналіз інституту судового переслідування за вчинення військових злочинів та оформлювання на основі цього аналізу пропозицій щодо

Виклад основного матеріалу. Друга світова війна завершилася правосуддям, що отримало назву «Нюрнберзький процес». Цей процес став можливим завдяки тому, що з 26 червня по 8 серпня 1945 року в Лондоні було скликано конференцію за участю представників СРСР, США, Британського Королівства та Французької Республіки. Лондонська конференція призвела до практичної реалізації створення нової форми інтернаціональної юстиції – Міжнародного військового трибуналу [3, с. 28]. 8 серпня 1945 року на конференції було підписано Угоду «Про судові переслідування і покарання головних воєнних злочинців європейських країн осі» [4], додатком до якої став Статут Міжнародного військового трибуналу [5].

Вже 1 жовтня 1946 р. у німецькому місті Нюрнберг в приміщенні колишнього міського суду було проголошено вирок Міжнародного воєнного трибуналу, який згодом отримав назву «Нюрнберзький». Цей судовий орган протягом майже десяти місяців розглядав обвинувачення, висунуті двадцяти двом особам, які належали до вищого керівництва Третього Рейху.

Робота Нюрнберзького трибуналу і підписання статуту ООН у Сан-Франциско сприяли зміцненню міжнародного миру і безпеки. Відтоді створення Міжнародного суду для воєнних злочинців стало одним із пріоритетів у роботі ООН. Пізніше Генеральна Асамблея ООН затвердила (резолюціями від 11 грудня 1946 р. і 27 листопада 1947 р.) ті принципи, які були покладені в основу діяльності цього першого в історії людства реально діючого органу міжнародної кримінальної юстиції та його вироку і які відтоді набули значення світових стандартів міжнародного кримінального права і судочинства.

Згодом ООН ще неодноразово доводилось створювати тимчасові судові інституції задля міжнародного кримінального покарання керівників та вищих посадових осіб окремих держав, котрі скоїли діяння, так чи інакше подібні до тих, що ставились на провину керівникам фашистської Німеччини (наприклад, міжнародні трибунали для колишньої Югославії та Руанди). Своєрідною верхівкою органів міжнародного кримінального судочинства став створений під егідою ООН постійний Міжнародний кримінальний суд, який почав працювати у 2002 році у місті Гаазі.

Принципова відмінність в механізмі функціонування міжнародного права, та й у світовому порядку в цілому, внесена міжнародними військовими трибуналами, полягала у встановленні кримінальної відповідальності керів-

ників держав за найтяжчі міжнародні злочини. В подальшому весь розвиток міжнародного кримінального права відбувався під безпосереднім впливом Нюрнберзького прецеденту. 11 грудня 1946 року Генеральна Асамблея прийняла резолюцію, що підтвердила принципи міжнародного права, які визнав Статут Нюрнберзького трибуналу, і запропонувала комітету з кодифікації міжнародного права розглянути як питання першорядної важливості проекти, що мають за мету формулювання цих принципів. На III сесії Генеральної Асамблеї було прийнято резолюцію 260 (III), в якій містилася Конвенція про геноцид і говорилося про те, що під час розвитку міжнародного суспільства зростатиме необхідність в утворенні міжнародного судового органу для суду над певними злочинами, що передбачає міжнародне право.

Подальший розвиток міжнародного кримінального права у напрямку, визначеному Статутом та вироком Нюрнберзького трибуналу, справили значний вплив на поняття суверенітету держави, на його обмеження в певних рамках. Систематичні, достеменно підтверджені грубі порушення прав людини не можуть розглядатися як справи, що входять лише до виключної компетенції однієї держави. Право держави переслідувати в національних судах своїх громадян або інших осіб, що скоїли злочини на її території, не виключає індивідуальну кримінальну відповідальність фізичних осіб за вчинені ними міжнародні злочини в міжнародних трибуналах спеціального характеру. «Злочини проти міжнародного права чиняться людьми, а не абстрактними категоріями, і тільки шляхом покарання окремих осіб, що їх вчинюють, можуть бути отримані настанови міжнародного права» [7, с. 609], – говориться у вироку. До Нюрнберзького процесу це здавалося неможливим, адже міжнародне право було створено державами для держав, фізична особа не була фігурантом міжнародних відносин. Цей принцип поклав початок міжнародній кримінальній юстиції.

Було також встановлено, що відсутність імплементації в національному праві норми міжнародного права, що забороняє будь-який міжнародний злочин, не може бути підставою для звільнення від відповідальності (Принцип II). В даному випадку поширено принцип неприпустимості посилання на національне право для невиконання міжнародних зобов'язань.

«Принцип міжнародного права, який за певних обставин захищає представника держави, не може бути застосований щодо дій, які засуджуються як злочинні згідно з міжнародним правом» [6, с. 609].

Принципи Статуту і вироку Нюрнберзького трибуналу були не тільки сприйняті міжнародними трибуналами, але багато з них отримали подальший розвиток у Римському Статуті, як то: вчинення міжнародного злочину особою, що діяла як глава держави або відповідальна посадова особа уряду, а також його підлеглими (як де-юре, так і де-факто) не звільняє таку особу від відповідальності за міжнародним правом.

Тож він став першою постійною судовою інстанцією з юрисдикцією над особами, які вчинили найнебезпечніші порушення прав людини та гуманітарного права. Відповідно до Спільної позиції Ради ЄС від 13 червня 2003 року Міжнародний кримінальний суд є основоположним засобом для забезпечення дотримання міжнародного гуманітарного права і прав людини, що робить внесок у свободу, безпеку, правосуддя та верховенство права, а також у збереження миру і посилення міжнародної безпеки.

Римський Статут Міжнародного кримінального суду, ухвалений 17 липня 1998 року, є основоположним документом, що регулює діяльність цього судового органу. Він шукає юрисдикцію суду над такими злочинами, як геноцид, воєнні злочини, злочини проти людяності та злочин агресії

Україна підписала цей документ 20 січня 2000 року, що засвідчує її готовність приєднатися до міжнародної сис-

теми правосуддя. Однак для того, щоб Римський Статут набув чинності на національному рівні, його необхідно ратифікувати в парламенті, що вимагає узгодження норми Статуту з Конституцією України.

11 липня 2001 року Конституційний Суд України своїм висновком № 3-в/2001 постановив, що деякі положення Римського Статуту не відповідають Конституції України. Крім того, питання делегування частини суверенних повноважень на міжнародний рівень вимагало внесення змін до Основного Закону. Це стало головною причиною, чому Україна досі не ратифікувала Римський статут

Після початку війни на сході України та широкомасштабного вторгнення Росії у 2022 році питання ратифікації Статуту набуло нового значення. Це пов'язано із залученням міжнародних судових механізмів для розслідування злочинів, скоєних під час конфлікту. Однак для завершення цього процесу потрібні термінові, відповідні конституційні зміни.[8].

24 жовтня набрав чинності Закон № 3909-IX «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» (президентський законопроект № 0285).

ЛІТЕРАТУРА

1. Щербань Є. В. Принцип комплементарності як конституційноправова засада імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду в національне законодавство України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 3 (108). С. 58–65.
2. Гринчак В. А., Земан І. В., Когутич І. І. та ін. Міжнародне кримінальне право (співробітництво державу протидії злочинності). Харків : Право, 2019. 440 с.
3. Іванов В. М. Нюрнберзький процес: історичне та правове значення (до 70 річчя Міжнародного військового трибуналу). *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 24–28.
4. Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, and Charter of the International Military Tribunal. London, 8 August 1945. State Parties. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/historical-treaties-and-documents> (дата звернення: 10.12. 2024).
5. Статут № 998_201 від 08.08.1945 Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі від 08.08.1945 URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140950___140950 (дата звернення: 10.12.2024).
6. Нюрнберський процес: збірник матеріалів : в 8 т. – М. : Юрид. літ. – 1999. – Т. 8. – 792 с.
7. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) від 11.07.2001 № 3-в/2001 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01#Text> (дата звернення: 10.12. 2024).
8. Конституція України (*Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1996, N 30, ст. 141.